

„Az, mikor mind a kettőnek jó, az a legnagyobb boldogság a világon”

Balázs Lajos néprajzkutatóval Mirk Szidónia-Kata beszélget

– Ha az átmeneti rítusokról esik szó, sokunknak Arnold van Gennep vallásantropológus neve ötlük fel legelőször, akinek rítuselmélete 101 éve jelent meg. A több évtizedig visszhangtalan elmélet csak a múlt század második felében vált vallásantropológiai kulcsfogalommá, napjainkban már legtöbb társadalomtudományban ismert terminus technicus. Ha valaki néprajzusként vagy antropológusként az emberi élet fordulót, átmeneti rítusait kívánja tanulmányozni, akkor elsőként van Gennep könyvét veszi kezébe. Ha valaki viszont a magyar nyelvterületen akar e témával foglalkozni, nem kerülheti meg az Ön műveit sem, hiszen a nagy előd modelljét alapul véve mutatja be a csíkszentdomokosi születéshez¹, házassághoz² és temetkezéshez³ kapcsolódó szokáselemeket, szokásfunkciókat. A három monográfiát követő szintetizáló kötet⁴ újszerű elméleti megközelítést is kölcsönöz a témának, hiszen míg van Gennep az emberi élet nagy fordulót elsősorban biológiai és társadalmi elmozdulásként értelmezi, addig Ön úgy vélekedik, hogy az ember nemcsak biológiai és társadalmi lényként éli meg sorsának nagy változásait, hanem egész emberként, bonyolult lelki-világával, érzelmeivel, szorongásaival. Ez a lelki, spirituális együttes nem más Ön szerint, mint a kultúra, és azt vallja, hogy a szokáskutatás népünk műveltségének ezt a területét is fel kell tárja.

Az első három monográfia közel három évtizednyi munkát foglal magába. Nemrég jelent meg a negyedik monográfia, mely a csíkszentdomokosi társadalom nemi kultúrájáról, erkölcséről szól.⁵ Mikor született meg a könyv gondolata, mikor vált céltudatosá a gyűjtés?

– Nem föltétlen egy tudatos, inkább véletlen találkozás vetette fel, vagy hozta közelképbe számomra azt a felismerést, hogy a paraszti társadalom és paraszti közösség fennmaradásának rejtélyét megértendő, nem elég a három sorsforduló kutatása, ismerete, mert sokkal gazdagabb az a titokzatos belső energia, amit most a szív működéséhez hasonlítanék, hisz szüntelen lüktetésével eme közösség testét, életérzését, eszmeiségét, életviteli érdekeit folyton feszültségben, készenlétben tartja. Fel kellett tehát ismernem azt, hogy a születés-házasság-halál között létezik egy megkerülhetetlen lelki és spirituális anyag, amely össze is köti, irányt is szab és mozgásban is tartja a közösséget. A nemiség az az energia, amit

1 Szeretet fogott el a gyermek iránt. A születés szokásvilága Csíkszentdomokoson. Monográfia. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 1999.

2 Az én első tisztességes napom. Párvalasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson. Kriterion, Bukarest, 1994.

3 Menj ki én lelkem a testből... Elmúlás és temetkezés Csíkszentdomokoson. Monográfia. Pallas-Akadémia, 1995.

4 A vágy rítusai – rítusstratégiák. Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2006.

5 Amikor az ember nincs es ezen a világon. (Paraszti nemi kultúra és nemi erkölcs Csíkszentdomokoson. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2009)

nem lehet megkerülni, de főleg az az energia, ami által ellenőrzés alatt, egyensúlyban lehet tartani a három sorsfordulót, hogy ne billenjen el olyan irányba egyik se, ami előbb-utóbb anarchiába, a paraszti közösség bomlásához vezet.

Én azért csodálom a népi kultúra keretén belül a szokásrendszernek, a szokásvilágnak az értékét, mert iránt szab, törvényt szab (a szokások a mi törvényeink!), meghatározza az *igent*, s meghatározza a *nemet*, mikor mit szabad és meddig szabad elmenni benne, hol kell megállni. Felfedeztem, megértettem azt a zseniális paraszti ráérzést, hogy a nemiség közben tartása, ellenőrzése nem más, mint a család, az egyén és a közösség életerének az ellenőrzése, közben tartása. Megvédi az egyént és a közösséget a deviáns jelenségektől, a maga kontroll- és figyelmeztető eszközeivel határt szab minden olyan jelenségnek, ami a közösség erkölcsi és szervezési mechanizmusainak lazulásához vezetne.

Van 15 esztendeje tehát, hogy felbukkant a téma, s akkor már a mindig aktuális sorsfordulók szokásának kutatásával párhuzamosan egyre tudatosabban kezdtem rákérdezni a nemiség jelenségeire. Rájöttem arra is, hogy mennyire erőteljesen jelen van az emberi élet minden szegmenseiben, s arra is, hogy mennyire kedvelt beszédtema. Noha látszatra az intim szféra kultúrája és erkölce, de mivel mindenki mindent kibeszél valakivel, így az intim világ teljesen egyedinek tűnő jelenségei is közösségi kultúrává válnak, mert beforgatódnak, mint szántáskor a mag, a közösségi tudatba. Mindenki tudja mindenkinek mindenét. Akár példát is említhetnék: az egyik asszony panaszkodik a szomszédasszonyának, hogy valami baj van vele, az alsó felével, valami zavaros váladék jön ki belőle, s az mi lehet. Mire a szomszédasszony egyből azt kérdezi, hogy voltál-e az uraddal az este. Igen. Jólesett-e? Nem. Na, hát, akkor attól van: *zápul maradtál*. Akár egy orvosi vizsgálat sémájának is tekinthető, amikor egy egyszerű kikérdezés alapján azon nyomban meghatározza a diagnózist, s azt is, hogy miként kell kikezelni.

Egymásnak elmondják, megbeszéljük, kibeszéljük. Rendkívüli alkalom erre a vasárnap délutáni vagy ünnepnap délutáni kapu előtti padokon folytatott beszélgetés, melyeknek 70%-a erről szól. „Annyit nem imádkoztunk, s egyéb dolgainkról annyit nem beszélünk, mint erről” – mondja az egyik asszony. Domináns témája mindenfajta összejövételnek, legyen az közös munka, találkozás bárhol. Előbb vagy utóbb, de inkább előbb, előkerül. Így és ennek köszönhetően – annak ellenére, hogy az intim szféra tartományába tartozik – a közösségi kibeszélés révén minden normává válik, mindenre van példa. Akár úgy is felfoghatnám, hogy mindennek van egy mitikus előképe, valami valakivel mindig megtörtént. Mindig tudnak hivatkozni valamilyen példára, főleg ami a családon belüli beszélgetést illeti. Ha gyermekek vagy fiatalok vannak jelen, sose mondják, hogy te ne hogy ezt csináld, hanem ne hogy úgy járj, mint X.Y. Örökké a példákkal élnek, s azzal sugallják, hogy azt kerüld el.

– *Az előző három monográfia az emberi élet legritualizáltabb, leginkább látható részeit mutatják be. Ezzel szemben a nemiségről inkább mint biológiai, lelki folyamatról beszélünk. Értelmezhetjük-e a nemiséget átmeneti rítusként?*

– Az átmeneti rítusoknak – én inkább sorsfordító rítusoknak szoktam nevezni – azt az alapelvét vettem analogikusan alapul, hogy megváltoztatják az egyén sorsát: valamiből átviszik valamibe. Ezért sorsfordító. Aki a világra jött, elvágták a köldökzsinórját, soha nem éli a korábbi állapotot; a leány férjhez megy, nem lesz többé leány, ezt a házasságkötő rítust már nem élheti át még egyszer, akkor sem, ha elvált. Általában menyasszonynak nem lehet többé felöltözni, a legénynek mirtuszt a mellére nem lehet tűzni.

Úgy gondolom, s követve a felgyűjtött anyagot, úgy látom, hogy a nemiség, a nemiségre való hajlam és az erotika, előbb mint spirituális, majd mint lelki, biológiai jelenség mindig megváltoztatja az ember személyiségi jegyeit, kisgyermekkortól fogva folyton

mássá válik. Megismerkedni a nemiség jelenségével elsődlegesen lelki sávon történik. A gyermek, különösen a paraszti társadalomban, mikor három nemzedék is egy térben lakott, óhatatlanul tudomást, legalábbis felületes információt szerzett a nemiség bizonyos dolgairól: hallgatóság, fülelőzés, leskelődés révén, amiből aztán az lett, hogy az ő érzelmi világa egyféle tapasztalati tudással gyarapodott. A gyermekek, a serdülők, a fiatalok egymás közti beszélgetései, illetve az ott hallott impressziók által kialakul egy még gazdagabb kép a nemiségről, ami adott esetben annyira megváltoztatja a lelki világát, hogy már nem számítható annak, aki volt azelőtt. Egy másfajta spirituális világba vitte át. Végigköveti az embert egész élete folyamán, a nemiség mindenképp nagy szerepet játszik az átmenetekben. A serdülőből ifjú lesz, nála már megjelenik a vágy is, hogy ki is próbálja; a fiatalnak számító (18 évet betöltő) ember legény lesz, házasulandó leány, eljegyzik egymást. Ezeket mind-mind nemiség kíséri, és mind-mind a lelki élet területén hoznak olyan fordulatokat, amelyekre nem gondolt, amelyeket nem érzett, nem tapasztalt az előző időszakban. Tehát az ember láthatatlan arculata változik, törvénytörően meg-megtorpan, aztán megy át valamiből valamibe. A nemiség mint ilyen megkerülhetetlen, az ember felemelkedésében korban, fizikai növekedésében, a kedélyállapotában, a másikkhoz való viszonyulásában mind-mind megmutatkozik mint másság. Nem egyik napról a másikra, de rövid idő alatt lejátszódik. Példa: a *szégyenvirág* első jövetele, ami annyi feszültséggel és néha még traumával is jár, mert nagyon sok leányka ma sem tudja, hogy mit kell tenni, ezt mi váltja ki, hogyan kell kezelni ezt a jelenséget. Az első havi vérzés megjelenéséről van szó. Kitől tudja meg: anyjától, barátnőjétől, szomszédasszonytól, vagy a nagymamájától? Megtudja az anyja, megsiratja, nagyon érdekes ez a megsiratás, szintén jelez egyfajta átmenetet. Azért siratja meg, hogy ettől fogva másfajta gondoknak néz elébe, másképpen kell vigyáznia rá. Ma már nem engedik be a táncba a szülőket, haragszanak, korábban is haragudtak, de a szabály az szabály volt, és el kellett fogadni. Az anya szemmel tartotta a leányát, mert tudta, hogy ettől fogva szebezhetőbb, támadhatóbb, kikezdehetőbb, s ha a kikezdeségek eredménye van, akkor csakugyan megváltozik a sorsa, de a család gazdasági, társadalmi számításai is módosulnak. Ezek a változások ugyanúgy a jegyesség után is jelentkeznek. Aztán a házasságra való lépés: minden, ami addig tiltott volt, a társadalom által elvárttá válik. Tiltott volt, ugyebár, házasságon kívül nemi életet élni, az egész lakodalom pedig arról szól, s ebben radikálisan eltér a városi lakodalomtól, hogy tessék gyermeket csinálni: a pohárköszöntő, az erotikus étkek, az erotikus játékok, az ujjogtatások, mind-mind arról szólnak, hogy mostantól elvárt a gyermek születése. A társadalom fennmaradásához ez a garancia. Az is átmenetel, amikor megérik, főleg a férfiember, mint a gyümölcs, a lehullásra: torpanásai révén lassan-lassan felismeri a nemiségre való képtelenség külső és belső jegyeinek a jelentkezését, amikor tudomásul veszi, mert tudomására is hozza, leghamarabb a felesége, hogy lejárt az ideje. Az asszonyi társadalom élesen, gúnyosan reagálja le ezt a fordulatot.

Ennek az átmenetelnek gyönyörű, ám tragikomikus megfogalmazása a következő példa, mely mint beszédtema jelentkezik az asszonyoknál: „Hát, az enyémnek kezdett lejárni a betyársága!” Erre a másik azt mondja: „Az enyém is kezdett leszegényedni ezen a téren...”, s a harmadik: „Az enyém sem teszen nagy kárt már bennem.”

Másik példa: Vén korában is örökké ölte az embert a nyavalya, az asszony szidta, hogy: „nem szégyelled magad, alig tudsz menni! Külön ágyban aludtunk, de ő folyton kéredez-kedett. Tettettem, hogy alszom: aludjék, forduljon bé, vén számár, miben jár az esze. Mégis meggondoltam magam. Ha az Isten úgy adja, hogy ő hal meg előttem, engem bántani fog, hogy nem jártam a kedvében. Olyan örömmel csoztatott...”

Amikor az ember nemiségében változás következett be, az kihatott a társadalmi státusára is. A leány helyzete rendkívüli volt ebből a szempontból. A férfi helyzetét elég

felszíniesen ítélték meg, a leány pedig – amennyiben a kereten kívül történt bármi is vele – beszédtemává vált, sokáig élt, és megmaradt a kollektív emlékezetben. Lehetne beszélni a szüzesség jelenségről is, amire ma azt mondják felületesen, hogy arra már nem ad senki. Így van, s mégis így. Amikor a legényben a nemi kedv tombol, akkor persze, hogy nem számít, a lényeg, hogy elérje a célt, de ha a feleség az első éjszaka után nem tud elszámolni magával, akkor a sorsa meg van pecsételve. Minden egyes alkalomkor, főleg viták alkalmával, amíg élnek, az orrára veti. Még a szólásszabadságot is megvonták néhány esetben, anyós, após előtt sem szabadott bármilyen kívánságát elmondania, valamibe beleszólnia: „Fogd bé a szájad, mert olyan voltál!...” A fiatal házásban felébred az a tudat, hogy a feleségem nem volt szűz. Felvetődik, hogy az a valaki tudja, hogy én vettem el. Tehát egy olyat vettem el, aki korábban mással volt. Ennek a szégyene az, amelyik folyton felszínre hozza a korábbi félrelépését a leánynak, s erre mondják, hogy „a múlt nyári viháncolás ház mögötti sírdogálássá válik”.

Ezek a változások számtalan területen, vonatkozásban felbukkannak, tehát nem mondható el, hogy nem ad erre senki.

– A látható és láthatatlan szférának különbözősége mellett a nemiséghez kapcsolódó sorsfordító rítusok abban is különböznek a többi rítustól, hogy ebbe nem a családtagok, hanem mindig egy családon kívüli személy, barát, barátnő, koma avatja be. Milyen társadalmi kivetülései vannak ennek?

– Azt kimondhatom, hogy a parasztságnak nincs tételes didaktikája, és mégis van. Különös didaktika ez: az alkalmakat, a helyzeteket aknázza ki, használja fel az oktatásra.

Igazából az a sajátossága, hogy a szülő és a gyermek között ilyen természetű felvilágosító munka tételesen nem volt, vagy csak alig volt, és ma sincs. A szülő nem avatja be, mert szégyelli. Amit végigkövetek a könyvemben, a szégyen és a félelem érzésvilága komplexumának a megélése. Mind a kettő párhuzamosan halad a nemiség vonulásával. Bennünk volt az a buta félelem – mondja az egyik. A félelem és a szégyen, főleg a szégyen volt az egyik kemény nevelési eszköz. Említettem, hogy a szokások a mi törvényeink. Nem börtönnel, pénzzel büntetnek, hanem megszólással. A megszólás egyfajta stigma, pecsét, ami borzasztóan pírítja az embert. Ha többször megszégyenül a közösség előtt, kialakul benne az alacsonyrendűség komplexusa. S ez az a pszichés tényező, amivel büntetik a vétőt. Nincs maradása egyik közösségi formában sem. Nem tud már részt venni közösségi alkalmakkor az eseményekben, csak szűk rokonsági körben. Nem kergetik ki a közösségből, de morálisan sújtják. Ezt a fajta nevelési módszert alkalmazzák, amikor alkalmazzák a családon belül. Azon túl mélyen hallgatnak. Ez mintegy taszította, kilökte a gyermeket a saját családi szférájából egy másikba. Amúgy mindenki bárki gyermekének szolgált felvilágosító magyarázattal, ha hozzá fordultak, de saját gyermeke nem szólhatott, a gyermek a szülőtől nem kérdezhetett. Kétirányú volt, hiszen a gyermek félt kérdezni, a szülő szégyellt válaszolni. „Ha ilyet kérdezel, olyat kapsz, hogy a fogaidat lenyeled!”

Ez tartotta vissza és ez szabályozta ennek a dolognak a lényegét, magyarázatát.

S akkor felvetődik a kérdés, hogy a parasztgyerek hogyan és milyen környezeti hatásokra ébred nemi tudatára, hogyan és kik által világosul fel és nevelődik a nemiség tekintetében?

Külön kitérek erre a kérdésre: Akkor ki végzi el a felvilágosítást? Az iskola? Kölcsönösen dobják a labdát egymásnak: szülő az iskolának, az iskola a szülőnek. Kiderült, hogy egyik sem végzi el, az iskolában sok esetben, mivel a biológiai könyvben az utolsó lecke, addig húzza a tananyagot a tanár, amíg ez lemarad.

Amint már említettem korábban, leskelődés, hallgatóság révén már van egyfajta felszínes tudása a gyermeknek a nemiségről. Később a hozzá hasonló korú, de lehetőleg egy kicsivel idősebb korúak társaságát kereste. A nagyobbak sem voltak (vegyük a gyermeket

és serdülő) sokkal felvilágosultabbak a nemi kérdés tekintetében, gyakran a gyermekeket mintegy kísérleti eszközként használták (nyári gyakorlat), vagyis kiprovokálták, rávették a kisebbeket, hogy mimeljenek egy nemi aktust. Otthon ők is hallgatóztak meg leskelődtek, de ezek mind sötétben zajlottak, éjszakai jelenségek voltak, itt viszont fényes nappal követhették végig. A másik nagyon jó alkalmat az állatok legeltetése jelentette. A faluközösségen kívüli térségben csak egymás között voltak, elindult a kísérlet, újra kipróbáltak helyzeteket, pozíciókat. Megfogták a leánykát, s megnézték, honnan nő ki a lába. A nemiség iránti érdeklődés megjelenésében az állatok párzása is nagy szerepet játszott; a közvetlen vizuális élmény sajátos módon alakította erotikus élménnyé a nemiségről alkotott halovány képet.

Míg a fiúk kíváncsisága a lányok nemi szerveinek meglesésére, arra, hogy „van-e ott szőr”, „kiszöktek-e a csicsei” irányul, addig a velük egykorú kislányok fantáziáját a szeret – nem szeret sorskérdés, illetve egy esetleges nemi aktus kérdése foglalkoztatta. A két alábbi erotikus gyermekjátékot (csak Csíkszentdomokoson találok meg velük) 10–14 éves lányok játszották társasjátékként. Az egyik az imolás játék, egyféle jósló, erotikus tartalmú, amikor gondolni kell egy adott fiúra, s a véletlenül alakult helyzetekből megtudni, hogy szeret vagy nem szeret, vagy csak arra keltek neki... A másik a margarétás játék.

Külön kiemelnék egy harmadik, érdekes beavató játékot, a komaasszonyozást. Milyen remek iskolapéldája a beavatásnak, a valaminek a megtanulására! Aki ezt alkotta, mesterművet alkotott. Rendes házat rendeztek be nyáron általában az istállóban, s vasárnapként lakodalmast játszottak. Ki voltak osztva a szerepek: anya, lánya, fia, komája, szomszédja... Tudniuk kellett, s ha nem, egymástól megtanulták, hogy milyen ételeket kell vinni a „bubalatóba”. Milyen bölcs dolog volt! Mellékesen kitakarították az istállót, a fiúknak a katonaságról kellett beszélniük. Ilyenkor kiderült, ki figyelt jobban otthon, hogy miről is beszélnek a felnőttek.

Tehát elmondhatjuk, hogy az iskola részéről ma sincs elfogadható és egyértelmű beavató, felvilágosító munka, a család részéről sincs, elsősorban a hasonló korúaktól, azonos nemű felnőttektől kérhetek felvilágosítást.

– *A paraszti nemkultúra kutatása még mindig elhanyagolt része a néprajzkutatásnak. Ortutay már a 30-as években rávilágított e hiányosságra, Vajda Mária a 80-as években szintén „mérleget” készített. Az Ön munkája, mondhatjuk, előzmény nélküli, hiszen azóta sem született komplex monográfia e témában, a nemiség kérdése csak érintőlegesen jelentkezett a részkutatásokban. De nemcsak ezekben különbözik az előző kutatások jelentős részétől, hanem abban is, hogy a pozitivistá szemléletet és a leíró néprajzot a háta mögött hagyva, értelmező is.*

– Elsősorban abban különbözik az előző kutatásoktól, hogy az idealizált paraszti világ, az idealizált szerelem és nemi kapcsolatok helyett a megélt helyzetek, megtapasztalt helyzetek feltárására helyeztem a hangsúlyt. Ortutay valóban az 1930-as években közölte azt a tanulmányát⁶, és 50 esztendő telt el, míg a néprajzkutatás válaszolni próbált a kemény hangú bírálatra. Amúgy Ortutay is elsősorban a lakodalom és a párválasztás világában látta inkább megvalósulni a nemiség kérdésének kibontakozását. A 80-as években született meg az a kezdeményezés, hogy tudományos konferenciát szerveznek e téma köré, ennek kétkötetes termése jelent meg: *Erosz a folklórban (Erotikus jelképek a népművészetben; érdekes, hogy a belső borítón Erotikus jelképek a néphagyományban cím szerepel), A szerelem kertjében (Erotikus jelképek a művészetben)*. Továbbá, ha csak rátekintünk a tartalomjegyzékre, akkor ilyen címetek olvashatunk, hogy *Szerelmi-erotikus szimbolika a népköltészetben, A szerelem képes nyelvéről, A szerelem témái a népmesékben, Erosz a jeles napi*

6 *A magyar parasztság szerelmi élete*. 1935.

szokásokban stb., ami azt jelzi, hogy a szerelem, az erotika, egyáltalán a nemiség, mindenhol a népi kultúrában, a folklórban másodlagos problémaként jelentkeznek.

Ennélfogva az Ortutay-féle felhívással szemben előlépés történt, de az Ortutay-vágy tulajdonképpen nem valósult meg. Sok mindent megtudott a néprajztudomány a nemiségről, népművészeti, folklorisztikai ábrázolásáról, de nem magáról a nemiségről. Így a nemiség egyfajta eszményített, idealizált jelenségként jelentkezik, és nem a maga tárgyi, szellemi, erkölcsi világában és megvalósulásában. Érdekes, hogy mennyire behatárolt volt a 80-as évek kutatása, hogy milyen keveset láttak meg a nemiségből mint kutatási téma, kutatási lehetőség. Szó sincs arról, hogy rávilágítottak volna arra, hogy például milyen óriási gazdasági-társadalmi szerepet játszott és játszik. Hogy nem lehet megkerülni, hogy gazdasági érdekek múlnak, semmisülnek meg vagy valósulnak meg a nemiség által. Ugye ismert, hogy a szülők tiltották akár a legényt, akár a leányt valakitől, mert nem hozzá(juk) való volt, vagy akartak valakit, aki ellenkezőleg, hozzájuk való. Hogy elérjék számításait, a nemiséget jelölték meg mint kivitelező eszközt és lehetőséget. („Azt csináld fel, mert közénk való.”) Tudták, hogy részükről nincs hajlandóság hozzámenni, „de ha felcsinálod, megszerzed, s vele együtt megszerzed a vagyonát is”. Korábban említettem, hogy az anya hogyan követte s vigyázta leányát. S mégis, adott esetben a gazdasági, társadalmi érdek úgy kívánta, hogy azt mondja: „ha kényszerget, hagyd meg neki”. Döbbenetes példák találkoztam még a temetkezés szokásvilágának vizsgálatakor is: meghal az anyós, a ravatal mellett, míg jönnek a gyászolók, a leány anyja már járhatja a szemét körbe, számba veszi, hogy mi is van, s azt súgja a leányának, hogy „aztán ha azt akarod, hogy te legyél a gazda itt, akkor va'egyszer meg kell hagyni az öregnek es”. Ha az idealizált, eszményített erkölcsiséget vesszük alapul, döbbenetes példa, hiszen az erkölcsi normának a feladásáról van szó. Az asszony később az öreghez is fordul: „magának ne legyen semmire sem gondja, a leányom mindent elintéz”. Az öreg nem ért a szóból: „Na jó, de hát, közbe nekem is kell fehérség... Hát mondom, hogy a leányom mindent elintézi!”

Az idealizált világ helyett én a nemiség nyers és valós világába merültem bele. Azt, hogy én ezt el tudtam érni, abban valóban nagy segítségemre volt az előző három monográfia, melyek kutatása folytán megláttam és rájöttem sok mindenre, jegyzeteltem, s már készítettem a kérdéseimet. Túlléptem azon, ami eszményített, és beléptem a valós világba, a nemiség valós világába. Így született meg, lassan-lassan épült ki a könyv 23 fejezete, több mint 200 alfejezetre bontva.

Valószínű, hogy ha újravenném a kérdőívet, amit kidolgoztam, még volna kérdésem. Támadt is hiányérzetem, hogy még erre is, arra is ki kellett volna térnem.

Teljes komplexitásában közelítettem meg és nem szelektáltam, nem kerestem a valamit a valamiben, hanem a nemiséget a mindennapi létben vizsgáltam. Ebben más az én kutatási koncepcióm, s a megvalósítás is.

– A kutatási módszert, az oral historyt előző három monográfiájában is alkalmazta. Mégis mennyiben és miben különbözött ez a gyűjtés az előbbiektől? Nehezebb volt-e rávenni az adatközlőket arra, hogy életük intim szférájáról beszéljenek?

– Sokkal nehezebb volt, féltem – nem tagadom – én is a megszegyenüléstől.

Ebben az esetben még nagyobb hangsúlyt tulajdonítottam a mélyinterjúnak, még nagyobb teret adtam az adatközlők értelmezéseinek. Itt valahol Frazer intelmét követtem, tartottam fontosnak: a jelenségeket maga az adatközlő értelmezze, és azt tegyem ismertté, publikussá, nem azt, amit és ahogyan én látom. Én csak az értelmezés lehetőségét teremtettem meg azáltal, hogy kérdeztem. Nagy munka volt a kérdések kidolgozása. Sokszor féltem a visszautasítástól, féltem attól is, hogy annak ellenére, hogy szelektáltam az adatközlőket, nem fognak tudni több kérdésre válaszolni. De szerencsére alig tudnék

példát felhozni arra, hogy ne tudtak volna. Ez egyféle válasz arra, hogy akkor buta-e a parasztember a nemiség kérdésében, ahogy sokan feltételezik, vagy éppenséggel kiművelt elme. Egy budapesti szexuálpszichológus írta, hogy „Jó lenne, ha az emberek mernének és tudnának a szexuális problémáikról beszélni”. Nos, az én embereim, úgy tűnik, eme állításnak tagadási. A könyvemben vannak olyan válaszok, amelyeket szívesen aláírnám magam is, mintha én írtam volna.

– *Közel negyven éve végez kutatásokat Csíkszentdomokoson. Aligha lehet olyan család a faluban, amelynek valamely tagját ne kérdezte volna meg. Pontosan hány embert vont be a kötetek készítésébe?*

– Az első, a párválasztásról, lakodalomról szóló könyvembe 300 személyt (180 nő, 120 férfi), a másodikba 39-et (30 nő, 9 férfi). Az utóbbiban 35 személyt szólaltatok meg, 40–80 év közötti embereket, ennek 65%-a nő. Valamennyi adatközlővel külön-külön 45–50 órányi beszélgetést folytattam, ami 1750 óra közvetlen emberi kapcsolatot, a megismerés és megértés páratlan élményét nyújtotta. Azért tudom ennyire pontosan, mert gyűjtési naplót vezetek.

– *Adatközlői előbbi köteteiben is megszólaltak?*

– Az interjúalanyok korábbi adatközlőim közül kerültek ki, azokból válogattam ki azt a 35-öt, akikenél úgy tapasztaltam a korábbi kutatások alapján, hogy intelligenciájuk magasabb, mint a többieké. Merthogy értelmezésre is vártam, számítottam tőlük.

– *Készített-e csoportos interjúkat, vagy csak az alany volt jelen?*

– Egy esetem volt a 35 közül. Rendszerint kipuhatóltam, hogy a személy mikor van magában. Egyszer nem jött be, s az a gyűjtés nem is sikerült: végig feszélyezett volt, noha az urát átküldte a másik szobába. Céduláimon megjegyeztem az alanyok interjú alatti lelkiállapotát is, azt, hogy mit mond jókedvéből, mi az, amit megkönnyez, megsírat, mikor ideges, mikor tört ki, hogy „mindent kérdezzen, csak ezt ne”. Az eset után megkeresett az asszony, mégiscsak kikíváncozott belőle, megegyeztünk, mikor menjek, amikor az ura nem lesz otthon.

Hiába, hogy egymás között elbeszélük, harmadik személy jelenlétében bezárkóznak.

– *Hogyan vezette fel a kérdéseket?*

– Ez kutatásaim külön titka, amit az évtizedek során kialakítottam magamban, magamnak. Mind a 35 alany ismert a korábbi évekből. A három könyv után bizonyos időre megszakadt a kijárásom, s mindenkirehaz mint régi ismerős tértem vissza. A sorsában bekövetkezett tudott vagy vélt fordulatokat előhoztam, érdeklődtem. Így közeledtem lassan-lassan mindenikhez. Fontos dolog volt az is, hogy tudnak-e korábbi könyveimről. Meglepődtem, mert még kritikus megjegyzést is kaptam, hogy az nem éppen úgy volt.

5-6-7 órát voltam egy-egynél, és rövid megszakításokkal végig beszéltek nekem. Nézésemmel s kérdéseimmel, visszaemlékezéseimmel megéreztettem azt, hogy érzelmi-
leg és emberileg az ő sorsa engem érdekel, s az is, hogy amit én kérdezek, az számomra és a tudomány számára fontos. Lassan rátértem, hogy úgy döntöttem, szeretném folytatni a kutatást, és hézagossá találok, hogy a szerelemről nem beszélünk, s arról sem, hogy hogy születtek a gyermekek. Ő, azt mondja, olyan rég volt! De elkezdtem kérdezni, ő, kérdezzen valami egyebet, azt maga jobban tudja. Én arra vagyok kíváncsi, amit maga tud. Közben kacagtunk is, vagy ezen-azon elbáncódtunk. Így lassan, lopakodó kérdésekkel nyertem meg mindeniket, s indult el a beszélgetés. Átlagban mindenkinél egy hetet töltöttem, s a második alkalomkor már természetesnek vette, hogy ott folytatjuk, ahol

abbahagytuk. Jót lendített a beszélgetésen egy-egy csésze kávé, amihez magam is hozzájárultam. Az első találkozás volt a nehezebb, míg behoztam a témát.

– *Voltak-e családtagok az adatközlők között?*

– Igen, volt példa arra, hogy két nemzedéket beszéltettem ugyanarról, de külön-külön. Ellenőriztem is ezáltal az adatokat. Vagy újránősülés kapcsán mindkét felet megkérdeztem. Ma is elkacagom magam, ha az egyik özvegyasszony válasza jut eszembe, ahogyan kiadta az útját az udvarlónak, közmondássá is vált azóta a faluban: „A pinámnak dolgot s a fejemnek gondot többet nem szerzek.”

A hűtlenség gyanúja merült fel egy másik esetben: kikérdeztem innen is, onnan is, de ellentétes nyilatkozatok születtek.

– *Mennyi ideig csiszolódott a kérdőív?*

– Külön egy esztendő felvett, amíg a 2120 kérdés összeállt. Elsőként azok a kérdések kerültek bele, amelyekre magamtól jöttem rá, amikor az előző témákat kutattam. A következő olvasmányaim alapján fogalmazódtak meg; itt kiemelném Ujváry professzornak a műveit, az erotika történetéhez kapcsolódó munkákat, Foucault könyveit, Vajda Mária tanulmányait, egyébként őt tartom a legelmélyültebbnek ebben a kérdéskörben, továbbá Nagy Olga írásait. A tárgykörhöz tartozó irodalmat olvasván folyton megfogalmaztam egy-egy potenciális kérdést. Azt, hogy hogyan rendezem el, akkor még nem tudtam. Eleinte ködösen alakultak ki a fejezetek, aztán letisztultak mind jobban és jobban, s a fejezetekkel együtt az alfejezetek is. A beszélgetések során folyton nőtt és szaporodott a tudásom. A fejezetek témái, példái irányítottak engem az alfejezetek kérdéseinek megfogalmazására. Sok időt vett fel, arról nem beszélve, hogy minden egyes kiszállásom után gazdagodott a kérdőív. Olyan jelenségek, kérdések merültek fel, amelyekre nem reflektáltam, nem is gondoltam korábban. Jól csináltam, hogy a gyűjtési nap után le is írtam a gyűjtött anyagot. Frissiben. Ha halogatom, az új kérdések jelentős részét elhullattam volna.

– *Milyen szerkesztési elveket követett? A monográfia első részében az emberi élet linearitását követve mutatja be a nemi élet tagoltságát.*

– Igen. Az elején úgy láttam a nemiség életbe való ágyazódását, mint a nagy folyót, amit a meder partjai maguk közt tartanak, irányítanak, követik. Ez a nemzedékek nemiség körüli békés vagy nyugtalan együttélésének időszaka is. Aztán a házasság idején mintha egyféle deltába jutna: szétterül, ágakra szakad. Az egy földél alá kerülés, az élettér változása, megosztása, az összeszokás, vagy annak ellenkezője, a munkák új elosztása, a menyecske teherbe esése stb. a nemiség számtalan problémáját generálja: a meztelenség szégyenétől, a hallgatóság, leskelődés félelmétől, a nemi önzésen, a meguntatkozás első jelein át a valami nincs rendben állapot megsejtéséig. Aztán a nemiség gyakorisága, a nemiség és munka összefüggései, a telhetetlenek, a kedvetlenek, a féltékenyek, a félrelépők, a nyomozási taktikák ravaszságai... A hajba kapó asszonyok, a falusi prostitúció, a névtelen levelek és pletykaságok, a társadalmi-gazdasági fordulatok és nemiség összefüggései, a nemiség forradalma, aztán alkonya... A szerelem lobogása, múlása, az özvegyek szerelme... A házi abortív praktikák és küzdelem a gyermekért, a nemi testről alkotott vélemények, ítéletek, a nemi élet titkai, hiedelmei, nemiségre serkentő anyagok... A deviancia változatai..., hogy csak tőszavakkal, és így is hiányosan érzékeltsem ezt a szerteágazást, melyen belül újabb elágazások jönnek létre. És én kötelességemnek tartottam, de szenvedélyemé is lett a minél többet meglátni, összefüggésbe hozni, körülbelül ugyanúgy ágaztatni könyvem szerkezetét, tagoltságát, mint amilyenek láttam magát az életet. Ugyan vannak kivételek, „a rendestől eltérő jelenségek”, de a nemiség mindenhol felbukkanó megnyilatkozásai, a már említett sajátos paraszti oktatási rendszernek köszönhetően, kulturálisan

tanultak, és együttesen alkotják a nemiség kultúr- és erkölcsi arculatát. Ezt tekintem az olyan emberi teljesség, mint a parasztság – akit mindig magára hagytak – nagy-nagy szellemi teljesítményének. Hogy még teljesebben válaszoljak kérdésére, elmondom, hogy a néprajztudomány még nem tudott érdemleges autonóm helyet biztosítani ennek a kultúrának, a kutatást még nem érlelte erre a szintre. Ezért, ne tűnjön túlzásnak, egyféle szakmai felelősséget éreztem nemcsak azért, amit közlök, hanem a közlés minőségéért, szerkezeti mintájáért is. Ezt erdélyi kutatóként többszörösen tudományetikai kérdésnek és feladatnak tekintettem, mivel egyelőre alig beszélhetünk kultúránkkal autonóm módon foglalkozó szakintézményről.

– *Külön fejezetet szentel egy erotikus játéknak, szokásnak, a hengergőzésnek. Mi a játék lényege?*

– A hengergőzés kérdése nem volt a fejemben akkor, amikor nekikezdtem a munkának, a kérdőív összeállításának. Jó példája annak, hogy az adatközlők is tudtak ihletni a kérdések kapcsán, hiszen ezek után kezdtem kutakodni, utána olvasni e témában. Olvasmányaimban, a titkot megfejtendő szándékkal, eljutottam ókori, keleti állattartó népek hasonló szokásaihoz. Boldog vagyok, hogy ez alkalommal is, akárcsak előző könyveim szokásvilágának kutatása során, felfedeztem valami különösét, csaknem egyedít kultúránk számára. Legalábbis ami rituális teljességét, spirituális gazdagságát illeti.

A tavaszi – április végén, május elején sorra kerülő – juhnyírás időpontjához kapcsolódó közösségi erotikus játékról, szokásról van szó, amit „szexorgia”-nak is nevezhetek. A nyírás harmadik napjára felérkeztek az erdőbe (legalóre) az asszonyok is étkekkel, italokkal megrakott kosarakkal. Evéshez, italozáshoz, mulatozáshoz fogtak. Egy adott hangulati fokon elkezdtek hengergőzni. „Mindenki más feleségivel, s ott essze-vissza.” „Elhögörültek bé az oldalon, ugye ott rikojtoztak, vinnyogtak, markolászták a menyecskét...” „Nem a saját feleségivel hengerészett egyik sem. Ki melyiket elkapta, de a másét. Volt, aki húzódozott, de annál inkább reagáltak az ilyenre.”

– *A közösségi ünnepi szokások jelentős része a termékenység előmozdítását és a gazdasági termékek mágikus védelmét hordozza magában. A földön való meghengergőzésnek mágikus jelentései is lehetnek?*

– Ebben a játékban én egy archetipális összefonódás maradványát, a nő és a föld évente ismétlődő fúzióját látom, ami nem akármikor, hanem a vegetáció, a gyeperkenésének idején történik, vagy a nyári napforduló hetén, amikor a fű növekedését mágikusan próbálják serkenteni.

Én a paraszti társadalmat a legpragmatikusabb közösségnek tartom. Mindenben felfedezi a pragmatikusságot, ebben a játékban is, hiszen abban volt érdekelt, hogy jó termés legyen, mert attól függött a minőségi állattartás. A természetnek ezt a fajta adományát mágikusan kell elindítani, kiváltani: megforgatni az asszonyi testet az éppen serkenő gyeperkenés, az emberi termékenység erejét, kisugárzó örömét átvinni az érintőleges mágián keresztül a földre. Nem véletlen, hogy Szentdomokoson nyáron is csinálták ezt, mert nyáron, Szent Jánoskor lelassul a természet ritmusa, tehát szükség van a természet egyfajta serkentésére.

– *A vallomásokban többször is elhangzik, hogy mindenki más feleségével hengergőzött. Tulajdoníthatunk-e egyfajta szelepfunkciót a szokásnak, a farsang végi karneváli jelenségekhez hasonlítva?*

– A hengergőzés a bujaságnak egyfelől nyilvános s mégis egy sajátos formája, eszköze. Ki van találva, hogy senki sem a saját feleségével hengergőzik. Ha analogikusan vesszük az esztendő évfordulóit, nagy időt behatároló időszakait, akkor egyértelműen

fellelhető benne a farsang végi felszabadult multságok, mulatozások, a mindent szabad lehetőségei. A közösség olyan – szintén – időzáró alkalmakat talált, amikor fel lehetett szabadítani az erőket. Ennek a zsilipjei, ahogy maga fogalmaz, szelepjei, én azt mondom, a biztonsági szelepjei, nem a saját feleségnél vannak, hanem annál a másik asszonynál, akire vágyott a férfi, s az asszony is viszonzotta, de „sohasem kerülhettek egy helyre”. A játék szabadsága folytán az emberek megszeghették büntetlenül a tilalmakat. Itt nem nemi beavatásról van szó, hiszen a játék szereplői egytől egyig házasemberek, hanem, amint már említettem, a termékenység elindulásának serkentéséről, s egy sóvárgott nemi vágy beteljesüléséről.

– *Élő népszokásról beszélhetünk, vagy már csak az emlékezetben él?*

– A juhnyírás keretintézménye volt ennek a játéknak, ami megszűnt a kollektivizálás-kor. De később a pityókaszedés befejezésére időzítették. Tehát megszűnt az egyik kerete, találtak egy másikat, s amikor a kollektív pityókaszedés is megszűnt, akkor maguk szerveztek közös szórakozási, kikapcsolódási, kulturális helyzetet, s azt gazdagítják ezzel a játékkal. Nem feltétlen csak a tavaszra, hanem nyár közepére (Szent János), őszre, más munkavégzésre is időzítettek hengerzőzést. Az új helyzetben a vasárnapi kirándulások képezik a keretet, amikor baráti körök, csoportok elmennek ki az erdőre, vagy egy faluval lennebb. Evés-ivás után valaki elkialtja magát, hogy az idén még nem hengergőztünk. Azt is mondhatnám, hogy a székely önszerveződés szabadidőre is kiterjedő gyönyörű példája a hengergőzés. Talán ezért élő népszokás.

– *A csíkszéki falvakban sokfelé élt a juhnyíró kaláka, s az azt követő ünnepség szokása, amikor az asszonyok a férfikkal rituális játékot űztek (gondolok itt például a csíkmenasági kormozásra), de más vidékeken is felbukkan (Magyarlóna). Felvetődött-e Önben a hengergőzés további kutatása, párhuzamainak feltárása?*

– Kutatási attitűdömet leginkább a gereblye-ásó metaforával jellemezném. Gereblyével gyorsan, nagy területeket lehet megmozgatni, a felszínről könnyen össze lehet gyűjteni a könnyű dolgokat. Én a gereblye helyett inkább az ásót választottam, amivel nem lehet akkora területet átfogni, csak kisebbet, de azt mélyebben.

Szóval a könyvemben érintett témák közül szívesen visszatérnék éppen a hengergőzés kérdésére is. Az egész Kárpát-medencére kiterjesztett kutatási téma lehetne, fel kéne gyűjteni a variánsokat, mert meg vagyok győződve, hogy egy gyönyörű mítosz kerekedne belőle, ha legalábbis ezzel a mélységgel közelítenék meg. F fiatal kutatóknak is tudnám ajánlani a témát, hiszen erről szívesebben beszélnek az emberek, mert nem feltétlenül érint személyesen valakit. A téma ilyen irányú továbbgondolása óriási munkát, rengeteg időt igényel. De magyar népünk ősi kultúráját, természet- és világszemléletünk mitikus eredetét hozná felszínre, szóval valami olyasmit, amire a nagy kultúrák (indiai, egyiptomi), nagy népek a XXI. században is büszkék. Az nem véletlen, hogy a sportvilágversenyek, olimpiák nyitó és zárórendezvényeit, műsorait ezekre építik.

– *A nemiség ellenőrzése, a szabályok kialakítása, a rend megteremtése a közösség identitásának része. Milyen funkciója van ennek a normarendszernek ma a faluban? A megváltozott körülmények mennyire befolyásolták a nemiség kultúráját, erkölcsi rendszerét?*

– Sok mindenben megváltozott. A társadalmi, gazdasági, politikai élet fordulatai nagyon befolyásolták és meghatározták a baráti, erkölcsi normákat; megváltoztattak, felszabadítottak tilalmakat, amelyekről hallani sem akartak korábban. Most meg tehetetlenül nézik, szemlélik, elbeszélik, nyugtázzák, nem tudnak változtatni rajta.

A kollektivizálás a mezei munka, a földművelés hagyományos rendszerét megváltoztatta, ami a nemiség területére is kihatott. A városra való ingázás, a nők munkába állása megszorította a családi konfliktusok, a válások számát.

1990 után a leglényegesebb társadalmi változás a külföldi (főleg magyarországi) munkavállalás. Akár tragikusnak is felfogható a helyzet.

A férfi-nő viszonyában szintén egy lényeges fordulat következett be. A férfiak jelentős része Balánbányán dolgozott, hamarabb elhaláloztak, s kialakult egy nagyszámú özvegy-asszonyréteg. Ezek önállósultak, s ennek következtében kialakult az egyedülálló férfiak csoportja is. Ezek az asszonyok élnek egyfajta társasági életet, a férfiak csalódottan nyugtázzák ezt a helyzetet. Az italozás az az erkölcsi és fizikai erodáló tényező, ami a rosszhoz, a devalválódáshoz vezet. Az asszonyok közül többen mennek most ki, mint a férfiak közül, főleg idősek gondozására vagy bébiszitternek. Meglepően sokan vannak, annyian, hogy váltják egymást: 3 hónapra megy az egyik, utána váltja a szomszédasszony vagy komaasszony. Most már ők hozzák a pénzt a házhoz. A férfiak jelentős része valahol a perifériára szorult, ők, akik egykor családfők, a falu vezetésében részt vevő emberek voltak, enyhén elsúlytalanodnak. Tovább tart az erózió, ha egyedül maradnak a háztartásban, ha nincsenek gyermekeik, nincs, aki törődjön velük. Az asszonyok feltalálják magukat nyelvismeret nélkül is különböző idegen országokban (Izrael, arab országok). Gondolt volna valaki erre? Az asszonyok ma már nem leányként – mint régebb a XX. század elején –, hanem meglett asszonyként mennek cselédnek.

A társasági élet új jelenségeként jegyeztem fel a 80-as években, hogy szűkebb társaságoknak zártkörű filmvetítéseket tartottak, marosvásárhelyi vagy székelyudvarhelyi videósok szex-, illetve pornókazettákat vetítettek. Ez kihatott egyaránt a gyermekkori szexuális érdeklődés alakulására, a házasság előtti nemi életre és a felnőttek társadalmára is. A gyermekek, főleg a serdülők, a látott dolgokat ki is akarták próbálni. A felnőttek szexuális szokásai is megváltoznak, a hagyományosnak számító pozíciók mellett újakat is kipróbálnak (néha erőszakkal is ráveszik az asszonyt).

1990 után robbanásszerűen elszaporodtak a szexlapok, nem beszélve a tévéműsorokról, videofilmekről, melyek meglekelték a korábbi erkölcsöket. Érdekes jelenség az is, hogy a Magyarországon munkát vállalók komájuknak, szomszédjuknak ezeket hozták ajándékba. Összeültek, elkacarástak fölöttük (naptár, gyufásdoboz).

Vallás és nemiség viszonyában is változott a helyzet. Az egyház egész sor kompromisszumra kényszerül. Sok erkölcsi normát feladnak, mert ha nem, hátat fordítanak, elmennek máshova. Ismeretes, hogy állapotos menyasszony nem állhatott az oltárhoz, ma kénytelenek összeadni őket. Válságos a helyzet, hiszen nem egységesek a normák, a szabályok: amit tilt az egyik pap, azt a másik megengedi.

Az itt felsoroltak mind-mind közösségi beszédtemák, a legtöbbel szemben tehetetlenek, nem tudják már kontrollálni a fiatalok viselkedését. Vádolják az iskolát, vádolják az egész rendszert. Kétségbe vannak esve, hogy mi lesz a vége ennek, s főleg azért, hogy mi lesz a családdal egyáltalán.

– *Egyetemesség és sajátosság. A nemiség kutatása során felmerül mindkét fogalom.*

– Egyetemes kérdéskört feszegetek, mert alapvető emberi reflexek, emberi szenvedélyek kutatásáról van szó. Kevésbé általánosítható a formai kivitelezés, az, hogy mindezeket az alapvető emberi vonásokat mindenhol megélik, csak másképpen, más-más kulturális szinten és környezetben.

A tudományos kutatásnak témájában, céljaiban, törekvéseiben éppen úgy kell tipizálnia, mint a szépirodalomnak. Szintén van konkrét helye és ideje. Egy vagy több, de nem nagyon sok.

Csíkszentdomokost én egy karakteres községnek tartom, tekintem, mert valami különleges közösségi memóriával rendelkezik. Több mindent rögzített az emlékezetében az egész magyarság ősi műveltségéből, mint más közösségek.

Minden egyes könyvemben találtam valami különlegeset. A születés szokáseselei között a gyermek beavatását a keresztfánál. Hiszem, hogy ez a rítus Szent István kora előtti időkből való, olyasvalami, ami egyfajta mítoszra vezethető vissza, és ami a keresztény kor előtti idők beavatási rítusait élte. Persze a békéért, az egyház iránti tiszteletből elviszik a gyermeket a templomba is, de a keresztfánál való megkerülés elsődleges. A papok haragszanak, de a következő példa is azt bizonyítja, hogy mennyire erősen ragaszkodnak ehhez a rítushoz még ma is: amikor a gyermeket viszik a templomba keresztelni, megállnak annál a keresztfánál is, ahol már beavatták. Az anya kilép a sorból, s újra megkerüli a keresztfát. Ez az érvényes. Beavatódik a gyermek abba a szűkebb körbe, kis közösségbe. Ez bizonyíthatja azt is, hogy Szentdomokos nem állt össze (de más magyar település sem) egyből kompakt településsé, hanem eleinte kisebb közösségek, rokonsági csoportok telepedtek le, melyek aztán összeolvadtak.

A honfoglalás előtti közösségi kultúránk nagyszerűségét abban látom, hogy fontosnak tartotta a beavatást a legközelebbi közösségbe. A fennmaradás elveit csak így tudták biztosítani.

A házassági szokásoknál a bekontyolás is egy mítosz. Ha egyszer az ellopott leányt bekontyolták, hiába esküdött meg mással aznap, ha éjfél előtt egy órával bekontyolták, a másik érvényét veszette morálisan. Az egyház nem választja el, az állam igen.

A halott megkerítése: külön kell temetni a lelket és külön a tetet. Mindhárom példa a társadalmi kultúra nagyszerűségét illusztrálja. Hasonló példákat, rítusokat kellene megkeresni a Kárpát-medencei magyarság körében.

Van egy egész sor olyan tipikus rítus, ami a sorsfordulókhoz kötődik, ami nincs máshol.

Kötetemben sokkal nagyobb teret adtam az adatközlőknek, és érdekfeszítő értelmezések születtek. Én magam megvonom a saját következtetéseimet, de nem sajátítom ki az adatközlőket. Kiigazítom, hasonlítom, de az alapértelmezést azt mindig a szokást megélő, a szokást tartó adatközlőre bízom. Sokan nem vállalnak fel ilyen nagy munkákat. Sajnos meghonosodott az a gyakorlat, hogy kiszaladunk néhányszor, megírjuk, publikáljuk a találatokat és kész. Nincs a munkának folytatása. Van egy olyan érzésem is, hogy a néprajztudománynak, folklorisztikának nincs kellő társadalmi tekintélye, súlya. Kuriózumként nyer némi publicitást.

– *Hogyan látja, fel kell nőjön valaki ehhez a témához?*

– Mint elv minden kutatási témához fel kell nőni. A fiatal kutatóknak csak azt tudom ajánlani, hogy szelektáljanak a kutatási témák közül, és ne kezdjék a sűrűjével, hanem közelítsék meg, próbálják ki magukat a szokáskutatás módszertanában, megközelítésében, és azután térjenek rá az intim szféra feltárására, mert ha nem, egyértelműen visszatartják. Azt mondják, hogy „ilyen tejjeszájúnak nem tárom ki magamot”.

Fel kell nőni tehát, s meg is kell öregedni hozzá!